

Osmanlyda kyn senet: Ýalynjaň bolmak

Category: Geň-taňsy wakalar, Kitapcy, Medisina, Sözler

написано kitapcy | 26 январа, 2025

Osmanlyda kyn senet: Ýalynjaň bolmak OSMANLYDA KYN SENET:
ÝALYNJAŇ BOLMAK

Kitapcy.ru

Osmanlyda örän kyn senet-pişe hökmünde ýalynjaňlyga (ýalynjaň – ýaranjaň, подхалим, ýallakçy) pes gatlakdakylaryň meşgullanýan käri hökmünde garalypdyr. Bu iş bilen meşgullanýan adamlar ujypsyzja hak-heşdek üçin gara başy gaýgyda gezipdir. Olar hojaýynlarynyň gözünden düşen wagty, şirin janlaryndanam el üzmeli bolupdyr

Osmanlyda meşgullanylan kärler jemgyýetiň sosiologiýasyna düşünmek üçin örän möhüm orun eýeleýär. Bularyň arasynda kofehana ýöredenler we dellekler häzir iň köp ünsi çekýänleri. Kofehana (kafe) ýöretmek hemişe kyn bolupdyr Kanuny Soltan Süleýman we Myrat IV ýaly azmly soltanlar pitne-pesadyň we pyssy-pyjurlygyň öýjügi bolan bu ýerleri ýapdyrypdyr. Kofehanalara we kofä garşy gadagan ediji permanlar hem bolupdyr.

Ähli päsgelçiliklere we gadagançylyklara garamazdan kofe we kofehanalар hakdaky fetwalar eýdip-beýdip böwsüldi.

Köşkdäkileriň özüniň kofehana monopoliýasyny ele alyp, hut şondan düýpli gazanç çeşmesini edinmegi kofä bolan garaýşy üýtgetdi.

Şeýlelik bilen kofehana medeniýeti-de giňden ýaýrady, dürli-dürli görnüşlere girdi we osmanly jemgyýetiniň gurluşyny görkezýän özboluşlylyk gazandy.

Mysal üçin, «Mähelle kafesi» hemmeleriň gelip-gidýän, söhbet edişýän gür märekeli kofehanalaryň biridi. Häzirlerem niredede bir ýaşaýyş massiwinde şeýle kofehanalар bar bolsa, şol köne medeniýetiň dowamy hasaplanýar.

Ol ýerlerde esasanam gündelik meseleler hakda pikir alşylypdyr, şol sanda syýasy gürrüňleriňem başy agyrdylypdyr.

«Ownuk telekeçiler kafesi» («Esnaflar kahvehanesi») Osmanlyda rowaç tapan kofehanalardandy.

Belli bir wagtdan soň söwdanyň pulsý şular ýaly ýerde urmaga başlapdyr we söwdanyň gowy bolýan massiwlerins ýaýrapdyr.

Haliç, Eminönü, Aksaraý ýaly söwda merkezleri şeýle kofehanalaryň gür ýerleşen raýonlarydyr.

Ýanyçarлар harby gullugy taşlap raýat işine geçende, birinji başlaýan işleri kofehana ýöretmek bolupdyr. Soň-soňлар «Tulumçylар kafesi» («Tulumbacılar Kahvehaneleri») diýlip tanaljak kofehanalaryň maýasy hekemlikden (külhanbeýlikden) toplanan pullar bilen üpjün edilipdir.

Bular ýaly ýerlere gelyän müşderileriňem aglabasy Ýanyçarлар gwardiýasynda gulluk edýänler bolupdyr.

Mahmyt II Ýanyçarлар gwardiýasyny ýatyranda, şol kofehanalary-da ýumurmagy ýatdan çykarmandyr.

Bulardan başga-da aşyklaryň ýazan şygryrlaryny okaýan «Aşyklar kafesi», «Garagöz we Meddahlyk» ýaly spektakllaryň oýnalan «Çalgyly kafesi», beň-tirýek çekilen «Afýon kafesi» stambully işszleriň üýşüp nard we küşt oýnaýan «Tirýeki kafesi», metjitlere ýanaşyk gurlan «Ymarat kafesi» ýaly kofehanalар Stambulyň iň märekeli kofehanalaryndandy.

Dellekleriň işem kafe ýöretmekden aňsat bolmandyr. Osmanlyda dellekçilik diňe saç-sakgal syrmakdan, bejermekden ybarat däl

eken. Diş synçgamak, sünnet etmek, banka ýapdyrmak (hajamat), çyban ýarddyrmak ýaly medisina işlerini-de dellekler edipdir. Şonuň üçin dellekler (sertaraşlar, berberler) «jerhet (iriň) aýryjy zähmetkeş» («esnaf-ı cerahat») hasaplanypdyr. Ýagny, dellek (berber) sözi – belli bir derejede kömekçi tebib manysyny beripdir.

Dellekleriň birinji işe başlan ýerleri kofehanalarda bolupdyr. Her kofehananyň bir dellegi bar eken, emma kofehanalaryň ýygýygýdan ýapylyp durmagy, dellekleri özbaşyna ýer (dellekhana) açmaga mejbur etdi.

Osmanlyda sertaraş (ser-terâş), hallak ýaly sözler bilenem tutulan delleklik ýokary agzalanlardan ötri o diýen halanýan kär bolmandyr.

«Kelem ýaly baş, on manada taraş» («Lahana kadar baş, on paraya tıraş») däbiniň terk edilip, «Ajam usuly, işilen ýüplük usuly» («Acem usulü, ibrişim usulü») ýaly modalaryň ýaşlaryň arasynda giňden ýaýramagy täzeçillige garşy çykýanlaryň delleklere garşy duşmançylykly pozisiýa geçmeklerine sebäp bolupdyr.

Delleklere garşy iň ýowuz gadagançylyk Myrat IV-iň döwründe boldy. Dellekhanalar diňe soltan aradan çykansoň gaýtadan açyldy.

Edil kofehana ýöretmek we dellekçilik etmek ýaly ýene bir kyn iş bardy: ýalynjaňlar (dalkawuklar)...

• **Ýalynjaňlyk özbaşyna bir kär**

Ýalynjaňlyk Osmanlyda giňden ýaýran kär bolupdyr. Soltandan başlap döwlet apparatynda işleýän köp sanly wezipeli işgär öz garamagynda birnäçe ýalynjaň saklapdyr we howandarlyk edipdir. Ýalynjaňlaryň esasy wezipesi – hyzmat edýän adamyny begendirmek bolupdyr, emma kimdir biri bilen oňsuzlyk bar wagty, ýaranjaňlar hojaýynlarynyň haýryna garşydaş tarapy utandyrmak we şahsyýetine dil ýetirmek üçin dürli maksatlar bilen ulanylypdyr.

Reşat Ekrem Koçu bu bedibagt kär bilen meşgullanýanlary şu sözler bilen gürrüň berýär:

«Işi-aladasy başgalary begendirmek bolan ýalynjaňlyga pes adamlar alnypdyr we olara serpuş (şapka, başgap) hökmünde garamaýaklaryň, begzadalaryň, harbylaryň serpuşy bolan külah (şypyrtda) geýdirme mümkinçiligi bolmandy. Olar şypyrtdalaryna näme orasalar orasyn, ýa-da dalkülah hem bolsa, ýa garamaýaklar bilen ýa harbylar biken bulaşdyryljakdy. Kawuk (kapýuşon, şapka, başgap) bolsa hemişe üstüne bir zat oralyp, geýilen serpuş bolandygy üçin beýle pes adamlara serpuş hökmünde ýörite kawuk saýlanyp alyndy we köpçüligiň içinde derrew göze ilmezligi üçinem «dalkawuk» bolmagy, ýagny, kawuklaryna hiç zat oramazlyk buýruldy. Şeýtmek bilen tapawutlandyryjy alamtalary bolan serpuşlaryna seredip, «dalkawuk» adyny goýdular».

Osmanly ýalynjaňlary (dalkawuklary) hojaýynlaryny bireme tankyt etmändir ýa-da ony pese düşürjek hereketleri etmändir, emma hojaýynlarynyň garşydaşlaryna gönükdirip batyrgaý we gazaply oppozision iş alyp barypdyr.

Şular ýaly juda howply iş bilen meşgullanýandyklary üçinem olaryň ýaşayşy kyn bolupdyr. Koçunyň ýüze çykaran maglumatlarynda ýalynjaňlaryň Mahmyt I döwründe sosial taýdan howpsuzlygyň üpjün edilmegini talap edendiklerini görýäris:

«Eýesiz ýalynjaň gullaryň patyşaha arzy-haly.

Her ýyl Oraza aýy gelende, Stambulda çagyrylsak-çagyrylmasak agaçarlara gidýäris. Ulamalaryň, döwlet işgärleriň, wezipe eýeleriniň saçagynda dürli nazy-nygmatlardan, mürepbelerden, pisse-maňyzlardan, şerbetlerden, towuk butlaryndan, almaz paralardan (kökelerden), halwalardan, gaýmakly kökelerden,

cörekden, şerbetlerden garnymyzy doýurýarys, üstesine göbek şybygydyr kofe-de mürähet edilýär. Emma aramyzda käbir terbiýesizler bolup, edebe sygyşmaýan hereketleri we nysaklary bilen bize arkadag bolup duran hojaýynlarymyzyň çetine degýär, zyýany-da hemmämize bolýar.

Ýalynjaňlyk berk düzgünleşdirilmese jümlämiziň açlykdan öljegi äşgärdir. Gadymy düzgünlere we kanunlara laýyklykda täzedan düzgünleşdirmegini; aramyzdan bolgusyzlary aýryp bermegiňizi, özüni alyp barşy we gylyk-häsiýeti bilen hemmämiziň göwnünden turýan Şakir agany hemmämize baş edip goýulmagyny, ýalynjaň kärde işleýändigine güwä geçýän şahadatnama berilmegini nyýaz edýäris. Emir we perman bermek döwleti güýçli soltan hezretleriniňkidir.

Gol: Ýalynjaň (dalkawuk) gullary».

Patyşanyň söýgüli we eýesiz gullary arzy-hallarynyň aşagyndan kärlerine gelişýän aýratynlyklary-da ýazmagy ýatdan çykarmandyrlar:

«Ýalynjaňlar ýokary gatlakly adamlaryň huzuryna girende olaryň eteginden (syýyndan) öpýärler. Oturmaga-da otagyň bári başynda goýlan münderler berilýär. Biziň borjumyz öý eýesiniň hüý-häsiýetine we özüni alyp barşyna ugurdaş gopmak, halanylmajak sözleri aýtmakdan saklanmak. Öý eýesi näme diýse, garaşylşyndanam beter görnüşde tassyklamajagymyza we onuň garşysyna ýeke söz diýmejegimize, özümize berlen hak-heşdegiň köpdüğini-de kärdeşlerimiziň ýanynda aýdyp magtanmajagymyzy bilmegiňizi isleýäris».

Osmanlyda örän kyn senet-pişe hökmünde ýalynjaňlyga pes gatlakdakylaryň meşgullanýan käri hökmünde garalypdyr. Bu iş bilen meşgullanýan adamlar ujypsyzja hak-heşdek üçin gara başy gaýgyda gezipdir. Olar hojaýynlarynyň gözünden düşen wagty, şirin janlaryndanam el üzmeli bolupdyr.

Mehmet MAZLUM ÇELIK.

Anna, 11.08.2023 ý. Geň-taňsy wakalar